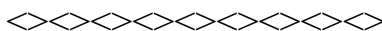

templomon: Feldebrő, Tarnaszentmária. A középkorban (XIII. sz.) Esztergomban volt örmény kolónia. A török időkben sok helyen az örményeket a **görögökkel együtt** említik. A tokaji görög kereskedők kiváltságlevelét a XVII. században I. Lipót király adta ki "görög, rác és örmény" kereskedők részére. Egy tokaji barokk kapu felett látható a kereskedőtársulat jelvénye, a tokajiak örmény-görög kereskedőjelvényként ismerik. Borovszky Sámuel Zemplén megyei monográfiájában a tokaji ortodox templomot örmény templomnak nevezi. Érdekes, hogy a legjelentősebb tokaji kereskedőcsalád neve: Karácsonyi

Kár, hogy Erdélyben csak a 4 ősi - az 1671. évi beköltözés utáni - alapítású egyház-község volt és van, továbbiak alapítására nem nyílt lehetőség. (Ennek oka szerintem az, hogy az erdélyi püspökség újabbak alapítását a múltban nem igen pártfogolta, s ennek oka az eltérő liturgikus nyelvben keresendő, amikor még latin volt a római katolikus mise nyelve !) Az Erdély szerte szétszóródott, illetve még az Alföldre is eljutott örménység nagy része római katolikussá lett. (Jóllehet az un. elkeresztelés egyházjogilag még senkit sem tesz át a másik szertartásba !)

De bármilyen egyházhoz is tartozunk, a karácsony azért közös ünnepünk. Az ortodox örmény egyház összevontan ünnepli a vízkereszttel. A görög egyház zsolozsmájában vannak olyan énekek, melyek fényesebb ünnepnek nevezik a vízkeresztet. A nép azonban szereti a karácsonyt és ragaszkodik hozzá. A magyarországi görög katolikus gyakorlatban élnek olyan karácsonyi énekek, melyeknek megvan a ruszin és a román megfelelőjük is. Sok a népszokás: betlehemezés, pásztorjátékok, kántálás. Az etióp egyházban minden hónap végén megülik. A szentek közül Assisi Szent Ferenc igen szerette, 1223-ban az itáliai Greccio városka mellett egy barlangban ő állított először betlehemet. Az evangélium szerint az angyalok így énekeltek karácsony éjszakáján: **Dicsőség a magasságban Istennek és béke a földön és jóakarát az embereknek!** A békeségnek és jóakarátnak kell összekötnie minket embereket, s így valósul meg az Isten dicsősége is.

Dr. Magyar István Lénárd:

ARMÉNIA ÉS BIZÁNC

(Az örmények szerepe Bizáncban)

I. rész.

A kereszténység felvételétől Áni annexiójáig (301-1045)

Az örmény történelem alakulását nagymértékben befolyásolta, hogy az Ararát és környéke, az örmény fennsík a mindenkori nagyhatalmak ellentétes érdekszférájában terült el, s ütközőzóna volt az Eufrátesz és a Kaukázus között, mind a rómaiak és a perzsák, mind pedig Bizánc és az arab kalifátusok harcai során. Önálló állami létét időről időre a

környező "szuperhatalmak" ideiglenes meggyengülése, a pillanatnyi erő-egyensúly-politika tette lehetővé.

A külső, politikai tényezőktől azonban - legalábbis kulturális téren - nagymértékben sikerült függetlenné válnia az örményeknek a IV. század elején a kereszténység felvételével. Nemzeti függetlenségük elvesztése idején ez tette lehetővé újjászületésüket, a klasszikus görög-római kultúra és a mesésen csillogó Kelet világának határmezsgyéjén.

1. A kereszténység felvétele.

A Martyrologium Romanum őrzi azt a hagyományt, hogy az örmények számára elsőként Szt. Bertalan apostol hirdette az evangéliumot az Eufrátesz kanyarulatától északra, s a kíséretében Mezopotámia apostolát, Szt. Tádét is említi.

Később Antiochia és Alexandria fűzi szorosabbra kapcsolatait az örmény kereszténységgel.

A kereszténység felvételére Arméniában 301-ben került sor, amikor III. Tiridat király egész népével együtt megkeresztelkedik, rokonának, "Világosító" Szt. Gergelynek a hosszas térítőmunkája következtében. Ezáltal Arménia lett az első, hivatalosan is keresztény állam, messze megelőzve Nagy Konstantin híres milánói ediktumát, amelyben 313-ban vallásszabadságot biztosított a római birodalom eddig üldözött kereszténységének. Gergely a kappadókiai görög tradíciókat is közvetíti, s 305-re már be is fejeződött az örmények keresztény hitre térítése. Példájuk hamarosan követésre talált a szomszédos grúzoknál is: Kartli királya, Mirian, Szt. Nino királynő hatására népével együtt felveszi a kereszténységet 318 körül. 337-re Nyugat-Grúzia is kereszténnyé lett, s így a kaukázusi népek is beléptek a kereszténység népes családjába a IV. szd. első felében.

325-ben, a niceaeai I. egyetemes zsinaton már az örmények és a grúzok is képviseltetik magukat. Az örmények képviselőjében Arisztakész püspök van jelen, Világosító Szt. Gergelynek, Arménia első "katholios"-ának a fia és utóda.

Ez a korszak egyúttal az örmény kultúra első felvirágzásának a korszaka is. Ekkor fordítják le görögből és szírből a Bibliát, s a kialakuló örmény liturgia kappadókiai görög tradíciókat, antiocckiai és edessziai szír elemeket ötvöz egyé örmény nyelven. A mindehhez szükséges írásbeliséget az örmény ABC megalkotásával Meszrop Mastoc szerzetes munkássága nyújtja 404-406 között, sőt, még a grúzok is nekik köszönhetik írásukat (xucuri).

2. A perzsa uralom árnyékában.

Arménia kulturális fejlődésére azonban árnyékként nehezült az ország felosztása 387-ben a rómaiak és a parthusokat felváltó újperzsa Szaszanida birodalom között. Az Eufrátesz nagy kanyarulatától nyugatra eső területek római fennhatósága alá kerültek és betagozódtak az Impériumba (Arménia I-IV.), míg az örmény területek 3/4 -e perzsa kézre

került. A perzsák 428-ban detronizálták az utolsó örmény uralkodót, IV. Artaseszt, megszüntetve ezzel az örmény királyság intézményét, s a helyére katonai kormányzót, helytartót neveztek ki. Az u.n. "marzpan"-ok közt azonban nemcsak perzsákat, de örményeket is találunk, s ez időnként elviselhetőbbé teszi függetlenségük elvesztését. Hamarosan azonban súlyos megpróbáltatások következnek az örmények történelmében.

II. Jesdgerd perzsa "nagykirály" a század közepén megpróbálja kiirtani az örmény kereszténységet, s egyúttal a perzsa zoroasztrizmus, a tűzimádó mazdeizmus felvételére próbálja kényszeríteni őket. A másfél évszázada már keresztény örmények azonban a kitört keresztényüldözésre felkeléssel válaszolnak. Vallási és nemzeti szabadságharcuk élére Vardan Mamikonjan állt. Az avarajri síkon 451-ben lezajlott ütközetben győzött a perzsa túlerő, s az örmény nemesség színe-virága a csatatéren maradt. Maga Vardan Mamikonján is elesett. Az ezután bekövetkezett szörnyű megtorlásra, - amelyről a kortárs krónikás, Elise Vardapet számol be - az örmények újabb felkeléssel válaszoltak 482-ben, melynek élére Vardan unokaöccse, Vahan Mamikonjan állt. Az örmények ezuttal komoly sikereket könyvelhettek el maguknak: a perzsa nagykirály Vahant nevezte ki helytartóvá, egyúttal vallásszabadságot és belső autonómiát biztosítva az örményeknek. A katolikus székhelye átkerült a perzsa területen lévő Dvin-be, ahonnét kb. 920-ig irányítja az örmény egyház életét. Dvinben tartották meg az első örmény nemzeti zsinatot 505/506 között, s ez végzetes következményekkel járt az örmény kereszténység további történetére nézve.

Az örményeket politikai történelmük alakulása akadályozta meg abban, hogy püspökei résztvehessenek a kereszténység további egyetemes zsinatain, s az örmény egyház így fokozatosan elszigetelődött. 431-ben az Efezusban összeült II. "oikumenikus" zsinatról maradtak távol, ahol a Jézus Krisztus személyét szétszakító túlzó racionalista filozófia elvekből kiinduló nesztoriánizmus ügyében született elmarasztaló döntés. De pontosan 20 évvel később távol kellett maradniuk a Kalkhedonban 451-ben összeült egyetemes zsinatról is, ahol a korábbi tévtannal szöges ellentétben álló monofizitizmust ítélték el. Ekkor zajlott ugyanis az örmények élet-halál harca az avarajri síkon a perzsák ellen. De ugyanekkor vívták a catalaunumi csatamezőn 451-ben Attila és a nyugatrómai Aétius is eldöntetlen ütközetüket, melynek tétje a Nyugatrómai Birodalom agóniájának negyedszázados elodázása lett. 476-ban azonban elbukott a nyugati birodalomrész, és Itáliát 493-ban Nagy Theodorik ostrogótjai özönlik el, Hispániában pedig a vizigótok alapítanak önálló germán királyságot. A Keletrómai Birodalom viszont a monofizitizmus révén belülről, lélekben hull darabokra, szeparatizmusuk 200 év alatt az iszlám hódítást könnyítve meg. A nesztoriánusok pedig Perzsiába menekülnek Bizánc elől, ahol Ktesiphon központtal létrehozzák saját missziós egyházukat.

A monofiziták megnyerésére Zenon keletrómai császár Akakiosz konstantinápolyi pátriárkával egyetértésben 482-ben közzéteszi a "Henoktion"-t, amelyben Kalkhedon feláldozásával megtilt minden további krisztológiai vitát. Az ekkor kirobbant "Akakiosz-féle skizma" 519-ig tartott Konstantinápoly és Róma között. Az örmények második felkelése éppen ekkor zajlott Vahan Mamikonjan vezetésével a perzsák ellen. Így érthető, hogy Dvinben 505/506 során az örmény nemzeti zsinat a Henotikon elfogadása mellett

döntött. Emellett 519 után is kitartottak, mindmáig. /554-ben pl. a második Dvin-i zsinaton ismételten elutasították a kalkhedoni zsinat határozatait. 725/26-ban a Mantzikert-i zsinaton proklamálták az örmény és a szír egyház unióját, bár elvetették az extrém monofizita tanítást is. 969-ben az Áni-i zsinaton újból elutasították a kalkhedoni formulát. / Mivel a perzsa kereszténység nesztoriánussá lett, Bizánc pedig Kalkhedon pártjára állott, mindkét ellenségének a teológiai nézeteit el kellett az örmény egyháznak utasítania. Nyilvánvaló politikai okok sodorták bele az örményeket a szakadásba, amikor a Henotikon szellemében a kisebbik rosszat választották, saját kereszténységük védelmében. Nem adatott meg számukra az, hogy vitatkozhassanak Jézus Krisztusról, az örmények történelmi sorsa ehelyett Krisztus követése lett, a Via Dolorosa egyre újabb és újabb stációján...

3. Az arab invázió: a félhold árnyékában

Az elveszített örmény függetlenség számára a VII. szd. elején, Hérakleiosz bizánci császár perzsa háborúi során csillant fel újból a reménység. A két ősi ellenfél végső, évszázados csatáját vívja egymással. A látóhatár peremén, Arábia felől azonban új szereplők jelentkeztek a történelem színpadán. 622-ben még Mohamed fut Arábiában, egy évtizeddel később azonban ellenfelei futására kerül sor ...Bizánc és Perzsia évszázados viszálya a nevető harmadik, az arabok javára dől el, akik tüneményes gyorsasággal foglalják el az egész Közel-Keletet, 634-től kezdődően, Bizánc és Perzsia örökébe lépve. 654-ben Armenia számára is beköszöntött az újabb rabság két évszázada az arab invázió kezdetével.

Bizáncot a perzsa háborúk teljesen kimerítették, csak Kis-Ázsiában sikerült az arab áradatnak gátat vetnie. A VII.szdz. során a régi provinciarendszer helyén kialakulnak az új katonai-adminisztratív területi egységek, az u.n. "thema"-k, amelyeknek a paraszti milíciájára támaszkodik Bizánc Anatólia védelme során. Az egyik ilyen thema : Armeniakon. Amint neve is jelzi, lakossága jelentős mértékben örményekből állt, s az Eufrátesz, Kappadókia és a Fekete-tenger között terült el. Stratégiai elhelyezkedéséből adódott a politikai jelentősége is. Az itt élő örmények közt nagyon sok Kalkhedon-párti akadt, hiszen a Henotikon elvben ebbe az irányba is nyitva kapta a kaput, csak a vitát tiltotta Jézus Krisztus istenségének és emberségének az egymáshoz való viszonyáról. Nyitva állt az út akár a legmagasabb egyházi és katonai tisztségek elnyerésére, Armeniakon thema főparancsnokai, "sztratégosz"-ai közülük kerültek ki.

Ugyanakkor a perzsa uralmat felváltó arab emírek meghagyták érintetlenül a helytartók rendszerét, csak a "marzpan"-ok helyét most az "ostikan"-ok (voszdigánok) foglalják el, akik Dvin-ből kormányozzák az arab "Arminiya" provinciát. Az iszlám fanatizmus a perzsa tűzimádókon is túltett, s a büntető expedíciók és deportálások során az örmény nemesség is a hódítók vallási türelmetlenségének lett nagyrészt az áldozata.

A VIII. szd. első harmadában Bizánc belesodródott az arab háborúkkal párhuzamosan a képrombolás közel másfél évszázados barbárságába (730-843). Az ikonok tisztelete körül kirobbant belső harc mindkét oldalán örményekkel is találkozunk. Közülük az egyik, Armeniakon thema sztratégosza, Artabaszdosz volt, a fiatal, képromboló V. Kons-

tantin császár sógora. Átmeneti sikereit az indokolta, hogy az ikon-kultusz védelmezőjeként lépett fel, s ez őt 742/43 során eljuttatta egészen a császári trónig: 16 hónapon át egy örmény származású katona ült ellencsászárként Bizánc trónján.

813-ban újból örmény származású császár ült Bizánc trónján: a képrombolást a IX. szd. elején felújító V.(örmény) Leó, akit 820-ban ellenfelei a karácsonyi liturgia végzése során a Hagia Sophia oltára előtt gyilkolják meg.

A képrombolás másfél százados krízisének 843-ban a paphlagóniai örmény származású Theodóra császárné, Theophilosz császár özvegye vetett véget. A képtisztelet végleges győzelmével Bizánc képtisztelőbb lett, mint valaha.

Időközben az arab hódítás lendülete is megtört. 750-ben az Omejjád-dinasztia bukásával az arab centrum az Abbaszida-kalifátussal Bagdadba helyeződött át. Ez lényeges könnyebbséget jelentett mind Bizánc, mind az örmények számára. Ilyen körülmények között kerülhetett sor az örmény függetlenség kivívására és az önálló örmény királyság restaurációjára 859-ben, amelyet a Mamikonjan család kihalása után a legnagyobb főúri család, a Bagratidák valósítanak meg.

4. A független Arménia: a Bagratida dinasztia (886-1045) uralma idején.

A bagdadi kalifa 885-ben kénytelen volt elfogadni I. Asot Bagratuni örmény királlyá választását. A következő évben I. Basileios bizánci császár is királyi koronát küldött neki, s ezáltal teljessé vált az örmény királyság nemzetközi elismerése. Elhagyták a nehezen védhető Dvin-t, és a nyugati határ mentén fekvő Áni lett 961-től az új örmény főváros: az "1001 templom városa". Közel két évszázadra ismét virágba borulhatott a keresztény örmény kultúra. Bizáncban 867-ben az u.n. "makedon dinasztia" került a hatalomra I. Basileos trónralépésével. A dinasztia története mindvégig párhuzamosan halad a "Bagratidák történetével, távozásukra is történelem színpadáról közel egyidőben kerül sor. Arméniában a Bagratidák kénytelenek megosztani a hatalmat a főúri családokkal, akik önálló részfejedelemségeket alkotnak, s a király csak "primus inter parcs". De nem jobb a helyzet Bizáncban sem, ahol a törvényes makedon dinasztia időről-időre csipkerózsika-álomba kényszerül szenderülni, hogy a császári trónt a dinasztiaiba beházasodott sógorok foglalják el hosszú időre. Ezek között a X. szd. során két örmény is akadt, akik bizánci császárként írták be nevüket a történelem lapjaira.

Az örmény befolyás érvényesülésére elsőként már a X. sz.d. fordulója előtt került sor: Bölcs Leo örmény szeretőjének az apja, Stylian Zautzes személyében. Érdekes módon írta be a nevét a magyar történelembe is: a bolgár kereskedőket kitiltotta Konstantinápolyból, akik megemelt vámtételek mellett csak Thesszalonikében jelenhettek meg áruikkal. A bolgár uralkodó erre megtámadta Bizáncot, Bizánc segítségül hívta a magyarokat, Simeon pedig a besenyőket uszította a magyarokra, s ezzel az etelközi magyarság 895/96 során megkezdte a honfoglalását a Kárpát medencében.

A bolgár veszély a kiskorú VII. (Biborbanszületett) Konstantin idején még fenyegetőbbé vált. Ilyen körülmények között érthető az egykori örmény paraszt fiának, Romeros Lekapenos-nak a tüneményes pályafutása. Először a bizánci flotta drungáriosza, főpa-

rancsnoka lesz, majd innét egyenes út vezet VII. Konstantin védnökeként a császári trónig (920-44). I. Romanos császárt a bizánci történelem nagy uralkodói közt tartja számon az utókor.

Hasonló "beházasodás" révén kerül a század második felében a bizánci trónra I. Joannes Tzimiskes (969/76), ebben az évszázadban ő már a második örmény származású bizánci uralkodó. I. Romanoshoz hasonlóan ő sem feledi származását, s agrárpolitikájukban kiemelt figyelemmel fordulnak a Bizánc gazdasági és védelmi erejét jelentő kisbirtokos katona-parasztok érdekeinek védelme felé. Tzimiskes igyekszik jó viszonyt ápolni a Bagratida uralkodókkal, amint azt III. Asot örmény királyhoz a Szentföldről írott levele tanúsítja.

Ezzel azonban az ezredfordulóra véget is ér a két keresztény állam jóviszonya. Bizánc sorra hódítja meg a kisebb örmény részfejedelemségeket és határait ismét egészen az Eufráteszig tolja előre. IX. Konstantin (Monomachos) alatt 1045-ben Ani bizánci anektálásával véget ért a Bagratidák uralma, s vele együtt a független Arménia történelme is hosszú időre a múlté ...

Ennek a kornak a hatyúdalát jelenti a "magányos misztikus" : Grigor Narekaci (945-1003) csodálatos költészete, "Beszélgetés a szív mélyéből Istennel".

"Hallgasd meg, Isten, Minden lélek és test királya, Áldottadnak vallomását... Adj áldást, hogy szándékkodra És tetszésedre vihessem végbe A Könyörgések és Siralmak Általam megkezdett Könyvét.. Kisded munkám ne legyen meddő, Mint rossz föld a magvetőnek. Add Uram, ne történhessék, Hogy vajúdjak és ne szüljek,	Hogy sírjak és ne könnyezzek, Hogy elmélkedve ne sóhajtsak, Hogy beborulva ne záporozzak, Hogy útnak eredve célba ne jussak, Hogy hozzád kiáltva meg ne hallgattassak, Hogy rimánkodva észre ne vétessek, Hogy panaszkodva ne sajnáltassak, Hogy esedezve mit se kapjak, Hogy áldozva lángot ne fakasszak, Hogy téged látva üres kézzel menjek, Hallgass meg. amíg semmit se kérek."
---	--

(Schütz Ödön: Hajk és Bél harca, i.m. 130.)

Irodalom:

1. G.Ostrogorsky: History of the Byzantine State. Oxford 1968
2. A.L. Vasiliev: History of the Byzantine Empire I-II. 324-1453
3. The Oxford Dictionary of Byzantium I-III. Oxford 1991
4. Hajk és Bél harca. A régi örmény irodalom kincsestára I. (szerk. Dr. Schütz Ödön) Szombathely 1995.
5. Az életadó oszlop. Georgiai szentek és vértanúk legendái. (szerk. Bíró Margit) Szombathely 1990.

6. Timkó Imre: Keleti kereszténység, keleti egyházak. Budapest 1971.
7. Szántó Konrád: A katolikus egyház története I. Budapest 1983.
8. Jean - Pierre Mahé: Armenie: Das Land, die Menschen und ihre Geschichte
In: Armenien. Wiederentdeckung einer alten Kulturlandschaft.
Museum Bochum 1995